

RAZVOJ I UTJECAJ POBOŽNOSTI SRCU ISUSOVU NA VJERSKI ŽIVOT U HRVATSKOJ

MIJO KORADE

Hrvatski povijesni institut, Beč, Austrija

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 28. 3. '95.

UDK 248.1:232

Sažetak

Jedna od najraširenijih pobožnosti u Zapadnoj crkvi 19. i 20. stoljeća bila je Srcu Isusovu. Razvoj i značenje te pobožnosti u Hrvata od 18. stoljeća do dvadesetih godina našeg stoljeća obrađuje ovaj rad. Nakon kratkog pregleda povijesti pobožnosti u uvodu, autor je rad podijelio na sljedeća poglavlja: Počeci u 18. stoljeću, Kroz pučke misije od sredine 19. stoljeća, Apostolat molitve i Nacionalna pobožnost. Prve dokaze o štovanju Srca Isusova u nas imamo u slikama s konca 17. i 18. stoljeća, koje većinom potječu iz isusovačkih kuća prije ukinuća Reda 1773. godine. U literaturi o štovanju muke i smrti Isusove, koju tada promiču isusovci, nalaze se prvi spomeni Srca Isusova. Prvo djelo o pobožnosti Srcu Isusovu objavio je I. M. Matijašević (*Srce prisveto*, 1783), a u njega je uključio osam pjesama Anice Bošković u čast Srca Isusova. U prvoj polovici 19. stoljeća pobožnost promiču franjevci u Bosni, đakovački biskup E. Raffay, makarski vikar Pavlović-Lučić i zagrebački biskup Vrhovac. Od sredine stoljeća isusovački pučki misionari sustavno uvode pobožnost u hrvatskim krajevima osnivanjem bratovština i izdavanjem prigodnih knjižica i molitvenika. Od oko 1870. isti misionari uvode Apostolat molitve, a tadašnji vodeći misionar A. M. Ayala surađuje izravno s osnivačem Apostolata H. Ramièreom. Pod utjecajem papinskih dokumenata i nastojanjem misionara, posebno Mihe Gattina, koncem 19. stoljeća svi hrvatski biskupi preporučuju pobožnost i mnogi župnici uvode je u raznim oblicima. Posebno su se kao promicatelji štovanja Srca Isusova isticali neki dalmatinski biskupi (M. Kalodera, J. Marcelić i dr.) te vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler i biskup J.J. Strossmayer. Važnu ulogu u širenju pobožnosti ima časopis "Glasnik Srca Isusova" (od 1892.) s urednicima, njihovim drugim izdanjima i djelatnošću. Tako razvijena pobožnost ima značajnu duhovnu ulogu u Katoličkom pokretu i Katoličkoj akciji, posebno u njenim omladinskim organizacijama "Orlovi" i "Križari".

UVOD

U povijesti kršćanstva uvijek su postojali različiti oblici pobožnosti i načini izražavanja vjere kroz molitve, duhovne i pokorničke vježbe, vjerske manifestacije i svečanosti. Upravljene su Bogu (Trojstvu, Isusu, Duhu Svetomu), Mariji, anđelima i svecima. Neke od tih pobožnosti imaju kontinuitet kroz stoljeća, a druge imaju posebna obilježja vremena u kojemu nastaju ili kroz stoljeća mijenjaju oblike i načine izražavanja. Nije rijedak slučaj da napose vanjski

oblici raznih pobožnosti graniče s praznovjermem i mitskim elementima, što može biti posljedica nedovoljna vjerskog znanja u jednostavnog puka. S druge strane najčešće su pobožnosti imale duboku vjersku i teološku podlogu i značenje. Jedna od najraširenijih pobožnosti novog doba, posebno pred kraj 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, bila je pobožnost Srcu Isusovu. Nije slučajno da je u vrijeme razvijanja liberalnog mentaliteta i javnog mnijenja, kad su se Crkva i vjerski osjećaj sve više izolirali, stavljali na margine javnog života i

podvrgavali napadima i progonima u mnogim zemljama, rasla pobožnost usredotočena na srž kršćanske poruke, tj. na Otkupiteljevo djelo muke i smrti radi ljubavi prema čovjeku. Riječ je o pobožnosti u kojoj su Isusovo srce i probodeni bok simbol i slika njegove muke, trpljenja i ljubavi, te poticaj na obraćenje i dublji vjerski život.

Objašnjenje tajne otvorenog Isusovog boka iz kojeg teče krv i voda imaju već crkveni Oci Ivan Zlatousti i Augustin. Tumačenje simboličkog značenja Isusovog tjelesnog srca kao slike njegove ljubavi može se naći u srednjovjekovnih pisaca Anselma iz Canterburyja, Bernarda iz Clairvauxa i Bonaventure, a prvih naznaka pobožnosti Srcu Isusovu u mističarki svete Mehthilde, Gertrude, Katarine Sijenske i Katarine iz Genove. U novije doba elemenata pobožnosti ima u djelima Petra Kanizija, Franje Saleškog i drugih. Utemeljenju i širenju pobožnosti najviše pridonose objave i viđenja sv. Margarite Marije Alacoque (1647-1690), a svojim djelima nastavljaju biskup Languet iz Soissons i posebno isusovci sv. Claudio de la Colombière (161-1662, Jean Croisset (1656-1738) i Joseph de Galliffet (1663-1749), koji razvija prvu teologiju Srca Isusova. Pobožnosti se suprotstavljaju neki pokreti unutar same Katoličke crkve u 18. i 19. st., kao jansenizam u Francuskoj i kasnije u Italiji, te jozefinizam u Austriji, ali ima pristaša i u velikih crkvenih autoriteta kao sv. Alfonsa de Liguori (1696-1787) i dr. U 19. st. pobožnost promiču i pape Pio IX. i Leon XIII., koji potvrđuju razna udruženja, uvode blagdan Srca Isusova, njemu posvećuju svijet i promiču je mnogim drugim djelima.¹

I u najvećem zamahu pobožnosti često su se znali čuti prigovori da se radi o pijetističkoj tvorevini, prepunoj sentimentalnih i bombastičnih pretjerivanja, koja može odgovarati samo ženama a nimalo muškarcima.² Cilj je ovome radu da prikaže razvoj te pobožnosti u našim krajevima, dakle pristupa joj kao činjenici, ne ulazeći u pitanje prikladnosti ili prilagodbe određenom vremenu ili mentalitetu, jer će sâm prikaz razvoja i uloge u vjerskom živo-

tu pokazati opravdanost i značenje u hrvatskom narodu. Rad će obuhvatiti razdoblje od 18. stoljeća do prve polovice 20. st., kada pobožnost postaje važan čimbenik u jednom drugom crkvenom pokretu - Katoličkoj akciji i njenim organizacijama, koje su zasebna tema i zahtijevaju posebnu obradu.

POČECI U 18. STOLJEĆU

Najočitiji i najstariji dokaz pobožnosti Srcu Isusovu u Hrvatskoj imamo u ikonografiji. Naime, sačuvano je više slika i sličica koje su pripadale isusovačkim kolegijima i crkvama prije ukinuća Reda god. 1773. Najstarija poznata slika s konca 17. st. čuva se u uršulinskom samostanu u Varaždinu i potječe sigurno iz isusovačkog kolegija. Prikazuje probodeno srce okrunjeno trnjem na prijestolju, iz kojeg izlazi plamen, a oko su glavice anđela. U pozadini su plamene zrake, a na vrhu monogram IHS. Barokna simbolična slika znakovito pokazuje da je takvih simboličnih prikaza već tada bilo u nas. Nekoliko uljanih slika i bakroreza iz 18. st. s likom Krista koji ili otvara prsa ili pokazuje na srce najčešći su prizori iz toga vremena, a nađeni su u Osijeku i Varaždinu.³ To pokazuje da su isusovci već tada bili glavni promicatelji pobožnosti. Drugih dokaza iz toga vremena nemamo, ali je očito da je kult došao zajedno s jednom drugom pobožnošću koju isusovci u to vrijeme promiču, a to je pobožnost muke i smrti Isusove, koje bratovštine uvode u svim svojim kućama i propagiraju na pučkim misijama. Pobožnost uključuje štovanje pet rana

¹ Usp. temeljna djela o pobožnosti Srcu Isusovu: A. HAMON, *Histoire de la dévotion au Sacré-Coeur*, 5 vol., Paris 1923-1939; N. NILLES, *De rationibus fectorum SS. Cordis Jesu et purissimi Cordis Mariae*, 2 vol., Innsbruck 1885. Pregled bibliografije vidi u: R. TUCCI, *Storia della letteratura relativa al culto del S. Cuore di Gesù dalla fine del sec. XVII ai nostri giorni. Saggio storico-bibliografico*, u: *Cor Jesu*, II, Roma 1959, 501-638.

² Usp. F. S. HATTLER, *Die bildliche Darstellung des göttlichen Herzens und der Herz-Jesu-Idee*, Innsbruck 1894, 67.

³ Usp. *Isusovačka baština u Hrvata (Katalog izložbe)*, Zagreb 1992, 198, 296-311.

Isusovih, petak kao spomen muke Isusove, neprestanu pripravu na dobru smrt kroz primanje sakramenata i bogobožan život i druge vježbe.⁴ Prve pouke, pravila i molitve za bratovštinu objavio je Boltižar Milovec u trećem izdanju "Molitvenih knjižica" Nikole Krajačevića (Graz 1657).⁵ Posebni priručnik za Brašćinu sv. Križa u Rijeci objavio je Nikola Hermon: "Brašno duhovno" (Ljubljana 1693)⁶, a posljednji je izašao u Zagrebu 1744. pod naslovom "Pobožnost svakidašnja za Bratovštinu pod imenom muke i smerti Jezuseve za srećnu i dobru smert"⁷. U tim priručnicima ili molitvenicima nema izravnog spomena Srca Isusova, ali sve upute i molitve su vrlo slične i nadovezuju se na pobožnost Srca Isusova. I u drugim djelima isusovačkih autora može se naći barem indirektni spomen Srca Isusova. Juraj Mulih u svom molitveniku "Nebeska hrana" (Zagreb 1748), koji je kasnije doživio više izdanja, donosi među ostalim mali oficij u čast muke Isusove i "presladkoga Serdca njegovog". A u molitvi u kojoj se "prosi pomoć nasledovati terplivnost Kristuševu" često se poziva na srce trpeće, strpljivo, turobno, s molbama da čovjeka obrati, otrgne od vremenitih stvari i potakne ga na ljubav prema Kristu.⁸ Antun Kanižlić u svom također više puta izdavanom molitveniku "Bogoljubnost molitvena" (Trnava 1766) donosi čitav blok razmišljanja, uputa i molitava o mucu Isusovoj. Zanimljivo je također njegovo djelo "Primogučić i sardce nadvladajućić uzroci s kripstnimih podpomoćma za ljubiti Gospodina Isukrsta Spasitelja našega sa svim srdcem, sa svom dušom i sa svom jakostju" (Zagreb 1760). U njemu je obrađeno osam razloga i osam načina ljubavi prema Isusu. Kanižlić je preradio njemački prijevod djela francuskog isusovca François Nepveua, koje je već 1722. u Veneciji na hrvatskom jeziku objavio Dominik Bianković.⁹ U djelo je Kanižlić umetnuo više svojih pjesama. Srce Isusovo izravnije spominje Nikola Plantić u svojim razmatranjima "Pobožna i kratka za vsaki dan meseca premišljanja..." (Varaždin 1775), u kojima Isus s križa govori čovjeku o svojem djelu spasenja i ljubavi te ga potiče na obraćenje.

U njima se Isus često poziva na svoje srce, npr. u posljednjem razgovoru ili razmišljanju: "Približi se jošće bolje meni Sin moj! Da te pritisnem k serdцу momu, i moj oćinski blagoslov podelim ti. Veruj da te ljubim i na veke te ljubil budem, ako li me lestor i ti stalno ljubil budeš. Premeni tvoje serdce z mojem, da od vezda moje serdce bude tvoje i tvoje moje".¹⁰

Prvo djelo o pobožnosti Srcu Isusovu na hrvatskom jeziku objavio je dubrovački isusovac i poznati jezikoslovac, povjesničar i znanstvenik Ivan Marija Matijašević pod naslovom "Srce prisveto Jezusovo razgledano, zaljubljeno, čašćeno, nasljedovano razmišljanjima, štenjima krepostima, službam, pjesnima" (Mleci 1783, 403 str.).¹¹ Veći dio djela obuhvaća 14 razmišljanja o krepostima i vrlinama Srca Isusova s isto toliko "štenja" (ćitanja) o dužnostima onih koji žele štovati božansko Srce. Ona su uzeta iz djela "Exercices de piété..." (Avignon 1770) francuskog isusovca Alessandra de Rouvillea i vjerojatno iz njegova talijanskog prijevoda (Venezia 1779). Iza pojedinih ćitanja autor umeće razmišljanja i molitve svetog Bernarda, Gertrude, Margarete Alacoque, Claudija de la Colombiërea i drugih. Nakon toga su različite službe (molitve) s razmišljanjima za svaku godinu, mjesec, tjedan, dan: za različite prigode i potrebe i za vrijeme poklada. Na kraju je osam pjesama u čast Srcu Isusovu Anice

⁴ Usp. M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*, I, Zagreb 1969, 390-412; II, Zagreb 1987, 225-238, 447-454, 617-629.

⁵ Usp. O. ŠOJAT, *Hrvatski kajkavski pisci*, I, Zagreb 1977, 291-303.

⁶ Usp. N. ŽIC, *Nikola Hermon i njegov molitvenik "Brašno duhovno" (1693)*, "Vrela i prinosi" 4(1934), 129-137.

⁷ Usp. M. VANINO, *Isusovci*, I, nav. dj., 404-405.

⁸ J. MULIH, *Hrana nebeska*, Zagreb 1779, 3. izd., 176-181.

⁹ Djelo je slobodni prijevod njemačkog izdanja izašlog u Augsburgu 1738. Bijankovićev prijevod nosi naslov *Od ljubavi Jezusove i od načina za steći Pismo...*, Venezia 1722.

¹⁰ N. PLANTIĆ, *Pobožna i kratka za vsaki dan meseca premišljanja...*, Varaždin 1775, 65.

¹¹ O Matijaševiću vidi: J. LUČIĆ, *Ivan Marija Matijašević i njegov rukopisni fond u biblioteci Male braće u Dubrovniku*, u: *Isusovci u Hrvata*, Zbornik radova, Zagreb 1992, 109-122.

Bošković, sestre poznatog učenjaka Ruđera i najveće hrvatske pjesnikinje onog vremena. Autor je dodao i "biglisanje od ljubavi Jezusovoj S. Bernarda opata, koje počinje *Jesu dulcis memoria etc.*, prineseno u slovinsku pjesan od gospara Andrie Giampiera Paoli vlastelina dubrovačkoga, 1752", i pjesmu na moto sv. Pavla *Formetur Christus in vobis* (Gal 4,19), koju je vjerojatno ispjevao sâm Matijašević.

U predgovoru Matijašević razlaže smisao i svrhu pobožnosti Srcu Isusovu. Budući da se radi o najstarijem tekstu na hrvatskom o toj pobožnosti, donosimo nekoliko odlomaka u današnjoj grafiji. "Razgorjeti serca Hristjanska pridružnom i pripotrebnom Ljubavi prema Čovjeku-Bogu Jezusu Hristu, Ljubavi prikladnom, to jes žestokom, prisladkom, živom, djelotvornom (!), nasljeđecom, svestranom (!), priželjnom umnoženja Slave njegove i ugodjenja njegovoj volji, a bolesnom i kruto razžaljenom s neharstva ljudskoga, i s potlačenja, koje je gerdjen; razgorjetih u toj Ljubavi po razgledanju pomnjivu ne istom izvanjih čina i besjeda, ali muka Jezusovih, nu poglavito razgledanjem Serca njegova Božanstvenoga, koje neizmjernom svojom Ljubavi redjaše, oživljivaše, i na svoj način djelovaše, privišnjem svojem krepostima razjenjivaše i uzvisivaše (kao sobstveno z Božanstvom sjedinjeno) verh svake mjere sva govorenja, sva djela, i sva njegova podnošenja; ter razgorjetih proz bogočastne zabave i prigodne službe, mnogo vriedne privestitih k Jezusu, i s njegoviem srcem ljupko združutih, i u nj ustanitih u vjeke, jes istinito zamjerje Objetovanja (Divozione) Sercu Prisetovu Jezusovu, tim i ovieh knjižica, koje o tomu besjede i rade jedino. Može li se izmisliti sverha ljepša, višja, korisnia, potrebnia?"

Razgleda se na to osobito i najliše u prav Serce Božanstveno, ko zamjerak ižesni, telesni, čutljivi ovoga Objetovanja: ali se razgleda združeno i ujedinjeno sa sviem Tjelom, Dušom i sučanstveno sa Sobstvom Rječi Božje upućene: to se ljepiem načinom razgleda i časti vas blagi Spasitelj, njegov život umerli, njegove kreposti, djela, trudi, nauci, dobročinstva, uzterpjenja, koja iz

Prisetovoga toga Serca, to jes iz Ljubavi Božje (koje je to Serce orudje živo) ko iz pribogatoga i neprisušnoga vrela istekoše, ter istječu priobilno i nepristano. Vidjet ćeš to u stvoru, steći sve zderžanje ovieh knjiga. /.../

Rječ Božja upućena jes poglaviti Tvoritelj ganuća, i djela Ljubavi, ter inieh kreposti Jezusovih; nu Serce s tom Rječi sjedinjeno zajedno na svoj način djelova ih, da bi bila čutljiva. Tim svaki put kad uzvidimo Priliku serca Prisetovoga, ali se njega spomenemo, naravno je da se jednaga spomenemo njegove Ljubavi prizamjerne, i svieh inieh kreposti i izversnosti Sina Božjega, koje su s ljubavi sjedinjene i jesu isti Bog. Tako Rane Jesusove jesu naravno znamenje muke njegove, bolesti i smerti, ter kada ih uzrem, dodje mi na um udilje sve, što Božji Sin htje milostivo podnijeti na naše odkupljenje. Sve što je Jezika i ljudskih Naroda po svemu okrugu zemaljskomu tako po kušanju poznaju serca s ljubavi orudno čutljivo združjenje, da jednokupno, da jedniem glasom serce mješće ljubavi imenuju, ko naravno nje znamenje i nesumnjivo obilježe.

Časteći dake // blago Jezusovo Serce, čas čini se svemu Sobstvu Boga-Čovjeka, koga je udo, i živo orudje na izveršenje djela duhovnih čutljivieh. Doisto ko se klanja mertvomu i najmanjemu Ostatku Sveca kogagodi, na priliku Perstu Svetoga Čačka Dominika, razumie se da svega Sveca ima u misli, ter ljubi i poštuje. Koliko veće i bistrice to je očito i nezabavno u ovomu Objetovanju, koje zamjera Jezusovo Serce živo, i sjedinjeno sa sviem Sobstvom Božjega Sina upućena? Ko celiva lice svoga priatelja, ali ruke koga Gospara, svemu Gosparu tvori poštenje, a ljubav svoju kaže svemu priatelju.

Na isti način čim se prosi grjeha proštenje, i pitaju u Serca Jezusova ine milosti, čim klanjaju mu se harna zahvaljenja na primjene dare, čine mu se odluke i obećanja, prinosi mu se serce na čas, i tvore se ina djela bogočasna, ne zamjera se prosto Serce od puti, nego kako sobstveno sjedinjeno s Rječi Božjom upućenom, kako udo Hristovo. Tim besjedenje upravlja se

Sercu, ali miso i sva duša zaljeta se k Sobstvu Božjega Sina, koje ga se z dušom i s Tjelom sviem priuzelo i posvoilo. Vas cio Spasitelj tad se ima u pameti i u sercu: njemu se molimo, u njega ufamo, njemu zahvaljivamo, njega ljubimo. Priličniam načinom i kad klanjajući se častimo kojugodi svetu Priliku je da li u nje prosimo dare? ne u istinu, nego s nje podižemo miso k Iztočaju, koi uživa u Raju, i kraljuje, ter k njemu molbe odpravljamo po njemu milosti izgledamo.”¹²

U osebnom i za nas danas dosta neobičnom govoru starih Dubrovčana ipak se prepoznaje jasna i duboka teologija pobožnosti Srcu Isusovu. Isto se vidi i u pjesmama Anice Bošković, od kojih su četiri originalne tri su prijevodi s talijanskoga i jedna s latinskoga. Donosimo nekoliko stihova iz druge i četvrte pjesme (u današnjoj grafiji):

PJESAN DRUGA

1. Tvoje Srce izranjeno
O Jezuse moj ljubljeni,
Sve u plamih razgorjeno
Milostivo kažeš meni

Daj, Jezuse sercu momu
Sveg bit slično Sercu tvomu.

2. I u tomu čujem, kako
Na ljubav me nagovaraš;
Ali u isto doba ovako
Neharnosti mi prikaraš.

Daj, (*itd.*).

3. Dragi sinko, nu pogledaj
Ovo Serce izranjeno,
Razmisli ga i razgledaj
Tvom ljubavi razgorjeno.

Daj, (*itd.*).

4. Očito je po ovemu,
Križ kako sam zaljubio,
Da za umrjet pak na njemu
Sred serca je začte bio.

Daj, (*itd.*).

5. Ove drače bodežljive
Oko njega okružene
Sve su strjele ljubežljive
Me ljubavi neizrečene.

Daj, (*itd.*).

6. A na njemu ova rana
Otvorena, vidiš kako?
To su vrata tebi dana
Da ulježeš u doba svako.
Daj, (*itd.*).

PJESAN ČETVERTA

Po miloj zabavi stoim zatvorena
U Sercu Ljubavi, peč je razgorjena,
Gdi tu osamiena u miru pribivam,
Slasti napunjena sve vrijeme uživam.

Serce je to moga, Rječi upućene,
Jezusa dragoga, dobrote snižene,
Ke, čim zaneseno za ljubav mu steći,
Vazda e zatravljeno, zječ mene goreći.

Kako golubica korablje sred svoje,
Mirna su tu lica radosti sve moje.
Neprijatelja vik bojat se ne mogu,
Kad vazda dobitnik ostat ću u Bogu.

Čim u stan primi li uljezoh po slavi
Drugo mi ne mili do same ljubavi
Dobra su ostala sercu mom dosadna,
Svjetovna sva hvala smetena i jadna.

Jezusa ljubeći, i u mukah stat ću,
I njemu živeći, slavnoga sljedit ću.¹³

Iste je 1783. godine kod tiskara Coletija u Veneciji Matijašević objavio knjižicu pod naslovom “Deveterodnevje u čast prisvetoga Serca Jezusova”, ne navodeći imena autora i prevoditelja. Radilo se o devetnici sv. Alfonsa de Liguorija, koju je Matijašević preveo s talijanskoga, što će se vidjeti iz kasnije izdanja.¹⁴ Istu je devetnicu ponovno objavio 1787. u Dubrovniku franjevac Krizostom Klesković.

Nakon tih djela nastalih u Dubrovniku koncem 18. stoljeća malo nam je poznato o razvoju pobožnosti do polovice 19. stoljeća. Biskup fra Grgo Ilijić, apostolski vikar za Bosnu (1796-1813), uveo je pobožnost Srcu Isusovu u Bosnu. God. 1800. isposlovao je

¹² I. M. MATIJAŠEVIĆ, *Srce prisveto...*, Mleci 1783, XI-XV.

¹³ *Isto*, 348, 356-357.

od Svete Stolice da njegovi župnici smiju služiti misu u čast Srcu Isusovu na petak nakon Tijelovske osmine i različite oprostite za one koji će pohoditi sliku Srca Isusova. Od tada bi franjevci u samostanima u Fojnici, Sutjesci i Kreševu svaki dan nakon ručka pohodili sliku presvetog Srca i izmolili njemu u čast molitvu. Tih je godina izgleda osnovana u Fojnici i prva Bratovština Srca Isusova.¹⁵ Štovatelj Srca Isusova bio je i poznati pisac, povjesničar i vikar Makarske biskupije Ivan Pavlović-Lučić (1775-1818), koji je svugdje širio pobožnost i uvodio Bratovštinu Srca Isusova. Za vrijeme strašne kuge u Makarskoj god. 1815. na njegov se poticaj grad zavjetovao Srcu Isusovu.¹⁶ Bosansko-đakovački i srijemski biskup Emerik Karlo Raffay (1816-1830) objavio je 9. prosinca 1817. okružnicu u kojoj preporučuje štovanje Srca Isusova, a jednu molitvu i pjesmu presv. Srcu objavio je u svojem molitveniku "Molitve koje duhovni pastiri s bogoljubnim pukom, duhovnoj brigi zaufanim, očito moliti imadu..." (Osijek 1824, 1827) i u trećem izdanju katekizma Karla Pavića, koji je biskup objavio s molitvama, "Kratki nauk Kerstjansko-Katoličanski s molitvama koje duhovni pastiri s bogoljubnim pukom duhovnoj brigi zaufanim očito moliti imadu" (Osijek 1827).¹⁷

U Zagrebačkoj je pak biskupiji pobožnost promicao biskup Maksimilijan Vrhovac, koji je za nju dao objaviti priručnik na kajkavskom i štokavskom. Prvi je prema bibliografima vjerojatno prema nekom stranom predlošku priredio Toma Mikloušić pod naslovom "Pobožnost k Božanskomu Serdcu Jezusa Otkupitelja našega kakti sjedinjenje z vsemi pravoverniki..." (Zagreb 1827, 93 str.). Na štokavsku ikavicu preradili su djelce svećenici Ivan Dvojak i Karlo Radinović i iste ga godine objavili u Zagrebu.¹⁸

KROZ PUČKE MISIJE OD SREDINE 19. STOLJEĆA

Najvažniju ulogu u širenju pobožnosti u Hrvata imali su talijanski i hrvatski pučki misionari iz Družbe Isusove koji su od sre-

dine stoljeća djelovali po hrvatskim krajevima. Sicilijanac Vincenzo Basile (1811-1882) je sa svoja dva sunarodnjaka godine 1841. bio određen za misionara u Albaniji i putujući za Skadar na nekoliko se dana zaustavio u Dubrovniku. Bio je iznenađen srdačnim prijemom i molbama da se isusovci vrata u slavni grad. Kada su ga 1843. Turci protjerali iz Albanije, Basile se vratio u Dubrovnik i na molbu biskupa Tome Jadrinovića ostao djelovati u gradu. Budući da je biskup želio da se isusovci zastalno nastane u gradu i preuzmu tamošnju gimnaziju, predložio im je da najprije djeluju u nekoliko župa u Trebinjskoj biskupiji gdje će moći naučiti jezik dok se ne riješe drugi problemi oko osnivanja kuće u Dubrovniku. Tako 1845. Basile i Antonio M. Ayala, također Sicilijanac iz ugledne plemićke obitelji, odlaze u istočnu Hercegovinu gdje s drugima vode nekoliko župa.¹⁹ Godine 1852. započnu Basile i Ayala pučke misije u Dubrovačkoj biskupiji, koje iduće godine nastavljaju po čitavoj Dalmaciji. Ubrzo su pozvani i u sjeverne krajeve, god. 1855. u Zagrebačku nadbiskupiju i sljedeće godine u Đakovačku biskupiju. Ti su misionari s drugima, koji im se kasnije pridružuju, pripadali Mletačkoj isusovačkoj pokrajini i njihova djelatnost je imala službeni naslov "Ilirsko-dalmatinska misija" (La missione illirico-dalmata).

Nisu bili svugdje dobro primljeni zbog novosti svoga apostolata i nepopularnosti njihova Reda u mnogim europskim zemljama. Naime, misije i razne pobožnosti bile su desetljećima isključene iz vjerskog života u Austrijskoj Monarhiji, zbog sve do

¹⁴ U 19. st. ponovno objavio V. Basile.

¹⁵ Usp. *Glasnik Srca Isusova*, 6(1897), 227-229.

¹⁶ Usp. K. ZABEO, *Travnička spomenica*, Sarajevo 1932, 92. O Pavlović-Lučiću usporedi S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna 1856, 247-248.

¹⁷ Usp. "Glasnik Srca Isusova" 4 (1895), 20.

¹⁸ R. STROHAL, *Svećenici hrvatski književnici u 18. i početkom 19. vijeka onkraj Velebita*, "Katolički list", 61(1910) 373, 404.

¹⁹ Usp. M. KORADE, *Trebinjska misija - djelovanje isusovaca u istočnoj Hercegovini 1845-1855*, u: *Tisuću godina Trebinjske biskupije*. Zbornik radova, Sarajevo 1988, 165-176.

sredine 19. st. važećih jozefinističkih zakona, pa župnici nisu bili naviknuti na njih. S druge strane, oporba protiv isusovaca porasla je i u crkvenim krugovima prigodom rasprave o papinskoj nepogrešivosti za vrijeme Prvog vatikanskog sabora i zato ih neki biskupi nisu željeli u svojim biskupijama. Tako od 1870. nisu mogli držati misije u Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. Nakon osamdesetih godina ponovno su došli u Istru, tek 1895. u Zagrebačku nadbiskupiju, a za života biskupa Strossmayera nisu više mogli propovijedati u Slavoniji. Neprekidno su djelovali u Dalmaciji sve do 1910., kada su dalmatinski misionari i drugi isusovci bili pridruženi novoosnovanoj Hrvatskoj misiji. Od samog početka talijanski su patri dobro poznavali hrvatski jezik pa su zajedno s hrvatskim misionarima propovijedali na hrvatskom i talijanskom jeziku.

Djelujući u 15 hrvatskih biskupija, misionari su do kraja stoljeća održali preko 1000 misija, većinom u trajanju od tjedan dana i ponekad od 15 dana, oko 100 korizmenih propovijedi i preko 300 duhovnih vježbi. U svom se radu služe metodom sličnom misionarima u drugim europskim zemljama i uvode različita udruženja i pobožnosti. U vrijeme kada pučke misije i pučka pobožnost doživljavaju procvat u Katoličkoj crkvi, hrvatski misionari preuzimaju mnoge pobožne vježbe nastale drugdje i uvode ih u svojim misijama. Uglavnom za tu namjenu objavili su oko 25 knjižica i molitvenika za puk. Među kulturnim inicijativama najznačajnije je osnivanje "Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima" (poslije sv. Ćirila i Metoda), koje je na poticaj Basilea i Ayale ostvario 1868. kardinal Juraj Haulik. Uz to su misionari, posebno Basile, imali veliku ulogu u otvaranju gotovo svih isusovačkih kuća u Hrvatskoj tijekom 19. stoljeća. Stalna im je rezidencija do god. 1879. bila u Dubrovniku, odakle odlaze na misijske pohode, a zatim u Splitu gdje su sagradili misijsku postaju.²⁰

Među najvažnijim misionarima tijekom pola stoljeća prije svih su osnivači: Basile je misionar u Hrvatskoj oko 15 godina, a Ayala 43 godine;²¹ zatim Giuseppe Lombardini

iz Parme 35 godina,²² Antun Giuriceo s Krka 15 godina,²³ Juraj Jeramaz²⁴ iz Metkovića 27 godina i Miho Gattin²⁵ iz Trogira od 1895. do 1906.

Glavna pobožnost koju su hrvatsko-dalmatinske misije širile od svog početka bila je Srcima Isusa i Marije. Jedan od vodećih misionara Antonio Ayala primio je 1853. godine uputu od svojih poglavara da Bratovštine presvetim Srcima "ne uvode bez pristanka biskupa određenog kraja, i ako u tom gradu nema sličnih udruženja, neka ih misionari uvedu i zatraže upute iz Rima".²⁶ Zato su misionari nastojali da se bratovštine kanonski uvedu u katedralama dalmatinskih gradova već prve godine njihova misionarskog djelovanja, a zatim na isti način u drugim biskupijama. Sve su crkve primile diplome Nadbratovštine iz Rima i ovlaštenje da ih mogu uvoditi u druge crkve.²⁷ Na takav način misionari su mogli uvoditi bratovštine u svim župama.

²⁰ Usp. M. KORADE, *Misionar i kulturni radnik isusovac Vinko Basile (1811-1882)*, "Vrela i prinosi", 13 (1982) 106-154; ISTI, *La "Missione illirico-dalmata" dei gesuiti (1852-1900). Svolgimento, metodo e risultati*, Zagreb 1989.

²¹ Antonio M. Ayala (1818-1887) iz Minea na Siciliji nakon završenog studija dolazi g. 1845. u Dubrovnik i djeluje u našim krajevima, najviše kao pučki misionar, sve do smrti. Od 1859. je poglavar Hrvatsko-dalmatinske misije, a 1879. godine osnovao je misijsku postaju u Splitu, gdje je i umro.

²² Giuseppe Lombardini (1827-1907) najprije je u Dubrovniku od 1861. gimnazijski profesor te od 1865. rektor, a od 1870. godine pučki misionar. Sagradio je splitsku rezidenciju i od 1888. je poglavar pučkih misionara.

²³ Antun Giuriceo (1819-1878), nećak istoimenog dubrovačkog biskupa, misionar je u Hrvatskoj povremeno od 1854. godine, a zatim od 1859. do 1874. Posljednjih godina djelovao je u Italiji, a umro je u Gorici.

²⁴ Juraj Jeramaz (1836-1917) bio je misionar od 1872. do 1904. godine, osim toga djelovao je u Splitu i Dubrovniku, a posljednjih godina i u Zagrebu.

²⁵ Miho Gattin u to vrijeme kao pučki misionar boravi u skolastikatu talijanskih isusovaca u Kraljevici. Od 1907. je misionar za hrvatske iseljenike u SAD-u, a od 1913. djeluje u Italiji i Dalmaciji. Umro je 1925. godine u Bresci.

²⁶ APVG (Archivio dell'ex-Provincia veneta, Gallarate, Milano), Lettere - Dalm. 2, XV, 11.

²⁷ Usp. APVG - *Dalm.* XV, 5, 12, 13; *Relazione delle Missioni... 1853-1856*, 47 ss; ARDIS (Arhiv rezidencije Družbe Isusove, Split) - *Praksis Missionum del P. Basile (1864)*, 4.

Razlog zašto su misionari izabrali upravo te dvije bratovštine u svojim misijama treba tražiti u tradicionalnom nastojanju Isusovačkog reda da se spisima i apostolatom širi pobožnost Srca Isusova,²⁸ a god. 1848. i general reda Johannes Roothaan dvama pismima preporučuje obadvije pobožnosti.²⁹ Osim toga bile su vrlo raširene u Siciliji, odakle dolaze glavni misionari Ayala i Basile koji su i sami bili učlanjeni u njih još za vrijeme sovjih studija u Palermu, gdje su postojale još od 1830. godine.³⁰ Oni su ih smatrali prikladnim i prilagodljivim hrvatskim krajevima u kojima do tada gotovo nisu bile poznate.

Bratovština Srca Isusova se pripajala Nadbratovštini koju je osnovao papa Pio VI. 25. siječnja 1803. u crkvi Santa Maria ad Pineam, zvana *In cappella* u Rimu, a 1818. godine premještena je u crkvu Santa Maria della Pace.³¹ Druga bratovština Srca Marijina prvih je godina imala središnjicu u crkvi S. Eustachio u Rimu, a ustanovljena je vjerojatno oko 1823. pod imenom "Pobožno društvo Srcu Marijinom". Tu je uključio i Basile u mali hrvatski priručnik bratovština objavljen 1855. godine.³² Nakon nekoliko godina preimenovana je u Bratovštinu Bezgrešnog Srca Marijina za obraćanje grešnika, koju je najprije osnovao opat M. Des Genettes 1836. u Parizu, a papa Grgur XVI. podignuo 24. travnja 1838. na Nadbratovštinu za čitavu Crkvu.³³

Tako su se dvije bratovštine na početku uvodile zajedno s jednostavnim obligacijama. O tome piše Ayala u svojim pravilima za držanje misija: "Neka se uvodi... pobožnost Presvetim Srcima Isusa i Marije, koja neće imati drugu obavezu osim da se svaki dan recitira Očenaš, Zdravo Marija i Vjerovanje s uzdahom 'Slatko Srce mog Isusa daj da te ljubim sve više' i 'slatko Srce Marijino daj da te ljubi moja duša', i kojoj su pridodani mnogi oprosti. Uvijek donosi mnogo plodova i korisna je za očuvanje vjernika u milosti Božjoj, da često pribivaju sakramentima, koji im se savjetuju kada prihvate tu pobožnost. Za sve se obično nabave slike Srca Isusova i Marijina i postave na dva odvojena oltara u crkvi."³⁴ Misionari su imali razloga biti oprezni jer

su morali pripremiti teren da bi se narod navikao na novost, a posebno župnici odgojeni u jozefinističkom duhu u kojemu nije za njih bilo mjesta i slične udruge su bile zabranjene.

Kasnije kada je u nekim župama pobožnost već bila poznata, oci su osnivali prave bratovštine s upisima, diplomama i prikladnom pripravom. Ali i tada su se katkad u Dalmaciji ograničavali na puko promicanje pobožnosti, kada nisu nailazili na mogućnosti za veću organizaciju.

Osnivanje bratovština za vrijeme misija provodilo bi se ovim redom: treći ili neki drugi od prvih dana misija patri bi nakon večernje propovijedi izložili slike Srca Isusova i Marije, pozivajući vjernike da se upišu u jednu ili drugu bratovštinu dok traju misije. Na jednom stolu je bio postavljen album ili knjiga upisa. Otada je misionar svaku večer prije propovijedi držao pouku o pobožnosti pred oltarom Bl. Djevice i molile su se razne krunice i ružarij. Jednu ili

²⁸ O pobožnosti Srcu Isusovu kod isusovaca vidi: L. KOCH, *Jesuiten - Lexikon*, Löwen-Heverlee, 1962, 793-799; J. SCHAACK, *Le Sacré-Coeur et le Compagnie de Jésus*, u: *Cor Jesu*, II, Roma 1959, 139-188; G. M. SAENZ DE TEJADA, *Il Sacro Cuore e la Compagnia di Gesù*, Roma 1918.

²⁹ Usp. *Lettere dei Prepositi Generali*, VI, Roma 1886, 47-70. General Roothaan posvetio je 1842. godine čitav Red u Nadbratovštinu Prečistog Srca Marijina u Parizu. Usp. G. M. SAENZ DE TEJADA, *Il Sacro Cuore*, 264.

³⁰ U *ARDID-u* (Arhiv rezidencije Družbe Isusove u Dubrovniku) čuva se nekoliko takvih upisnica s upisanim imenima tadašnjih studenata u Palermu - Basilea i Ayale.

³¹ Osnovao ju je 2. veljače 1797. u Crkvi S. Maria in Cappella bivši rimski isusovac Luici Felici, osnivač Pobožnog društva svećenika sv. Pavla. Usp. F. BERINGER, *Die Ablässe, ihr Wesen und ihr Gebrauch*, Paderborn 1921, II Nr. 226; A. HAMON, *Histoire*, IV, Paris 1931, 336-338.

³² /V. BASILE/, *Bogoljubnost prisvetim serdcem Isusa i Marie*, Zadar 1855, 21.

³³ Usp. F. BERINGER, *Die Ablässe*, II, Nr. 254; L. VERHEYLEZON - A. TESSAROLO, *La devozione al Sacro Cuore*, Milano 1957, 324-326. Tu su bratovštinu misionari prvi put ustanovili za vrijeme misija 1855. u Zagrebu, a zatim je uvodili svugdje po Hrvatskoj i Slavoniji, također i zato što je u tim krajevima već u nekim župama i prije njih postojala.

³⁴ *ARDID - Regolamenti e metodo della Missione in Dalmazia del p. Ayala*, 2.

dvije večeri bila je posebna propovijed o presv. Srcima, nakon koje su svi upisani recitali posvetu i time su bili formalno primljeni u bratovštinu, te su im podijeljene upisnice, diplome i brošure ili knjige o pobožnosti. Pobratima se preporučivalo da se sastaju jedanput mjesečno i to prvu nedjelju oni iz Bratovštine Srca Isusova, a treću nedjelju oni Srca Marijina, predvođeni upraviteljem, koji je bio župnik ili neki drugi svećenik, kada su molili krunicu, slušali propovijed, ispovijedali se i pričestivali. Članovi Bratovštine Bezgrešnog Srca Marijina često su odlučivali da će svake subote pribivati svetoj misi i moliti krunicu u čast Srca Marijina za obraćenje grešnika.³⁵

Patri su uspostavljali te dvije bratovštine na svim svojim misijama osim rijetkih izuzetaka, kada su se župnici tome opirali ili kada je na misije dolazilo vrlo malo svijeta. U sjevernoj Hrvatskoj, gdje su misijama prisustvovali vjernici iz više okolnih župa, osnivali su bratovštine i u tim župama, dijeleći župnicima odgovarajuće diplome. U Pečuhu je 1863. osnovan centar za širenje tih bratovština po biskupiji.³⁶ O broju upisanih misionari najčešće govore samo općenito, npr. vrlo su dobro primljene, mnogi su se upisali i sl. Samo ponekad donose precizne podatke, npr. u Kninu se 1858. upisalo 50 ljudi, u Samoboru 1859. nekoliko stotina, na Pašmanu 1869. skoro svi. Neki su biskupi činili puno da bi promovirali pobožnost. Kotorski biskup Kalodera je 1859. napisao o tome pastoralno pismo, a Strossmayer je često poticao vjernike i kler da prihvate pobožnost Srcu Isusovu.³⁷

Basile je već na početku misionarskog rada u Hrvatskoj objavio nekoliko knjiga i brošura o pobožnosti Srcu Isusovu, koje su bile nužne za njezino promicanje i dijelile su se na misijama ili slale župnicima. Još na početku svog boravka u Dubrovniku Basile je preveo s talijanskog jedno od najpopularnijih asketskih djela 19. stoljeća francuskog isusovca i kasnije opata Bartola Baudranda "Pensateci bene" i objavio ga pod naslovom "Razmišljajte ova dobro, oca Bartula Baudranda Družbe Isusove, prine-

seno u jezik slovinski po Ocu Vincenzu Basile iste Družbe" (Rim 1844, Dubrovnik 1844, dva izdanja iste godine po 1000 primjeraka).³⁸ Nakon razmatranja dodao je Basile razne molitve u koje je uvrstio razmišljanja i molitvu Srcu Isusovu. To su: "Osam otajnijeh života Jesusa Isukersta u prislavnom oltarskom sakramentu kako se mogu poštovati osobito u usminu, pokasani od častive Margarite Alakoke" (224-232), "Uzdasi k Sarcu prisvetom Jesusovu" (233-234) i "Vjenčac molitava na poštenje Sarca Jesusova" (235-241). Djelo je ponovno objavljeno 1854. u Zadru i 1865. u Rimu.

Zatim je objavio priručnik za dvije bratovštine i to u jednostavnom obliku kako su ih uvodili u misijama. Naslov mu je "Bogoljubnost prisvetim serdcem Isusa i Marie" (Zadar 1855, 32 str.). Sadrži formulu upisa (Pridruženje pobožnoj skupštini prisvetoga Serca Isusova), oproste, posvetu (Dilo namirenja i posvjetjenja), krunicu Srcu Isusovu koja se sastojala od pet molitava nakon kojih se recitalo Očenaš i pet Slava Ocu. Na kraju je pjesma Srcu Isusovu "Pivajmo bratjo Kerstjani" s devet kitica i pripjevom, koju su misionari svugdje uvodili i bila je u tom stoljeću u nas najpopularnija pjesma te pobožnosti. Počinje ovako:

1. Pivajmo bratjo Kerstjani,
Pivajmo pismu veselo
Isusu Sinu božjemu
Prislavnom Spasu našem.

O slavno vrilo ljubavi!
Isuse Spase presladki!
O Serdca ljubav goruća
O žico vodah pribistra!

³⁵ Usp. *ARDIS - Praxis de Basile*, 3-4; *Diario*, I, 129, 142. Jedno od najvažnijih izvora za rad misionara, njihovi dnevnik - *Diarii delle Missioni*, čuvaju se u Arhivu Hrvatske provincije D.I., Zagreb, i imaju četiri sveska: I (1852-1866), II (1867-1872), III (1873-1881) i IV (1880-1896).

³⁶ *Relazione delle missioni 1863*, 5; *Diario* I, 297. (Izvjješća iz misija - relazioni misionari su posebno tiskali svake godine).

³⁷ *Diario*, I, 120, 178-179; II, 80.

³⁸ Francuski isusovac i kasnije opat Bartolomeo Baudrand (1701-1787) objavio je djelo pod naslovom *L'ame Penitente, ou le nouveau Pensez-y bien* (Lyon 1778). Basile ga je preveo s talijanskoga.

2. Tko želi biti uhićen
U svojim tugam, nevoljam
K Isusu neka pristupi
K njegovom Serdca tihomu.

O slavno itd.

3. Slušajte kako milostiv
Nevojlne k sebi dozivlje:
Pridite k meni tužnici,
Pridite da vas utišim.

O slavno itd.³⁹

Nakon toga slijedi isti raspored uputa i molitava za Bratovštinu Srca Marijina. Misionari su dijelili priručnik i slali ga župnicima i poslije 1880. godine jer je bio izvrsno pomagalo za upoznavanje pobožnosti.⁴⁰

Nakon prvih misija koje su Basile i Ayala održali u proljeće 1855. u Zagrebu objavljen je nešto opširniji priručnik za novoosnovanu bratovštinu u tom gradu - "Pobožna skupščina presvetog Serca Jezusova u Zagrebu" (Zagreb 1855, 35 str.). Pripremio ga je, vjerojatno uz pomoć misionara, tamošnji upravitelj bratovštine kanonik Luka Petrović i dijelio ga kasnije drugim osnovanim bratovštinama u nadbiskupiji.⁴¹ Na početku se knjižice napominje da su bratovštinu osnovali spomenuti misionari u kapelici sv. Križa u katedrali, a odobrio ju je 8. lipnja iste godine nadbiskup Haulik. Objasnjava se zatim svrha bratovštine, donose pravila, oprosti, formula, posveta, krunica i dvije pjesme s notama "Pjevajmo bratjo kerštjani" (uglazbio J. Furatović) i "Uzdah Sercu Jezusovu". Slijede Litanije Srcu Isusovu i kratke molitve za papu, vladara, nadbiskupa i sveopće potrebe. Na kraju je "Pridavak" s molitvama i pjesmama u čast Bl. Gospe.

Slične upute i molitve uvrstio je Basile u svoj misijski molitvenik pod naslovom "Molitvenik za katolička poslanstva po jugoslovenskih državah" (1. izd. oko 1861, 2. Verona 1864, 3. Rim 1865, 4. Zadar 1876, a 5. Krk 1902). U drugom izdanju (1864) stavio je samo "Naputak za bratju časne skupštine preslavnog Serdca Isusova", krunicu i pjesmu "Pjevajmo bratjo",

dok je u treće izdanje uz to dodao "Upis u nabožnu bratovštinu presv. Srdca Isusova", koju je i posebno tiskao na četiri stranice u 3000 primjeraka. Iste je godine Ayala dao u Veroni tiskati jednaku brošuricu u 20.000 primjeraka. One su se dijelile onima koji su se upisivali u bratovštinu.⁴²

Basile je i drugim izdanjima želio pružiti pomagala za širenje pobožnosti. Tako je priredio drugo izdanje Matijaševićevog djela "Serce Prismo Jezusovo razgledano, zaljubljeno, čašćeno, nasljedovano razmišljanjima, štenjima, krepostima, službom, pjesmama: knjige složene po Ocu Ivanu Marii Mattei Družbe Jezusove. Pritišnjenje drugo" (Venezia 1857, 454 str.). Prenio je čitavo djelo, samo je izostavio autorove dvije posvete i ispravio ga je prema novom pravopisu. U drugom djelcu otkriva u naslovu ime prevoditelja, koje u prvom izdanju iz 1783. nije bilo poznato: "Devetorodnevje na čast prisvetoga Serca Jezusova, složeno od S. Alfonsa Liguora. Prinese no u jezik slovinski po Ocu Ivanu Marii Mattei Družbe Jezusove" (Venezia 1857). Dok je Basile boravio kao duhovnik u orfanotrofiju u Požegi (1862-1865), priredio je i objavio drugo izdanje Kanižličeva djela "Primogući..." s promijenjenim naslovom: "Važni uzroci s kojih Gospodina Isukrsta Spasitelja našega nada sve ljubiti moramo i njeka spasonosna sredstva kojimi se ova ljubav probuditi može. Preveo Antun Kanižlič, Požeženin i družbe Isusove misnik, a preradio jedan svećenik." (Požega 1864). Djelo je Basile posvetio kardinalu Hauliku. Ono obuhvaća skraćeni Kanižličev predgovor, Kanižličeve poznate pjesme u cijelosti i na kraju "Pridavak" sa svakodnevnim molitvama (str. 247-296). Basile je Kanižličev tekst preradio prema novim gra-

³⁹ V. BASILE, *Bogoljubnost...*, 14-15.

⁴⁰ Godine 1880. Ayala je poslao 400 primjeraka *Bogoljubnosti* za misije u Zadarskoj nadbiskupiji, iduće godine nepoznati broj trogirskom župniku, a 1882. više od 100 primjeraka župniku u Bribir. Usp. *Protocollo delle lettere del p. Ayala, 1880-1882*, u ARDID.

⁴¹ Usp. "Katolički list", 10(1859), 183.

⁴² Usp. M. KORADE, *Misionar i kulturni radnik isusovac Vinko Basile*, 126-129.

matičkim znakovima i pravilima, te preveo njegovu ikavicu u štokavsku ijekavicu.⁴³

Kada je 1865. Basile boravio u Rimu i dao tiskati nekoliko knjiga za potrebe hrvatskih misija, osnovao je "Pobožno društvo kćeri Srca Isusova" (Congregatio Filiarum Sacri Cordis Iesu), koje je papa Pio IX. potvrdio 21. rujna iste godine i podijelio mu oprost. Društvo je namijenjeno djevojkama s ciljem da se obrane od mladenačkih opasnosti i sačuvaju nevinost do braka, a osnivati i voditi takva društva mogu župnici.⁴⁴ Kod tiskare Propagande objavio je Basile i priručnik na hrvatskom za udruženje: "Pravila za Sbor kćerij Presv. Srdca Isusova" (Rim 1865, 8 str.), koji sadrži pravila, posvetu i kronicu Srca Isusova. Nije nam poznato da li je i koliko udruženje bilo rašireno u Hrvatskoj jer ga misionari u svojim spisima ne spominju, a ni kasnije nismo o njemu našli nikakva traga. God. 1864. misionari su u Bošnjacima u Slavoniji pokušali za djevojke osnovati konkretniji oblik Bratovštine Srca Isusova pod naslovom "Kćeri Srca Isusova", kakve je osnivao talijanski isusovački misionar u Tirolu Secondo Franco. Međutim, kada su se sljedeće godine vratili u isto mjesto i željeli udruhu potvrditi i kanonski uspostaviti, nisu našli osobitog odjeka pa su je pretvorili u Oratorij Bl. Djevice.⁴⁵

Misionari su u svom radu od početka uvodili Bratovštinu protiv psovke, koja nije odmah bila povezana s pobožnošću Srca Isusova, ali je to s vremenom postajala sve više i na kraju se s njom ujedinila. Već je prvih godina Basile objavio listiće ili brošuricu za bratovštinu pod naslovom: "Bogoljubna zabava za iskoreniti greh i kletve" (Zagreb 1858, 4 str.) i kasnije su je misionari često tiskali i uvrštavali pravila u svoje molitvenike i druga izdanja.⁴⁶ Bratovštinu je 1840. u Rimu osnovao gradski misionar i isusovac Giovanni B. Sacchetti i iste ju je godine papa Grgur XVI. potvrdio, a 1843. proširio na čitavu Crkvu, navodeći da se uvodi za vrijeme pučkih misija. Imala je četiri pravila: suzdržavati se od psovke i priječiti druge da psuju, poslije svake psovke recitirati molitvu "Blagoslovljen budi Bog" i svaki dan izmoliti Očenaš,

Zdravo Marijo i Slava Ocu.⁴⁷ Misionari su je uvodili nakon posebne propovijedi protiv psovke, kada su se obavljali upisi i dijelile brošurice. Za tu su svrhu misionari imali posebnu vježbu, naime za vrijeme propovijedi na poziv misionara sav je narod podignuo desnu ruku i naglas obećao da neće više psovati.⁴⁸ Nakon osamdesetih godina pobožna vježba se obavljala još svečanije. Za vrijeme prigodne propovijedi župnik bi s križem u rukama okružen muževima ili pobratimima s bakljama ili svijećama stajao pred oltarom, a nakon propovijedi narod bi izrekao svečano obećanje i molilo se "Blagoslovljen budi Bog".⁴⁹ Misionari su svugdje preporučivali tu molitvu i da se moli nedjeljom na kraju večernjice, što se kasnije svugdje ustalilo. Kojiput su uvodili i druge vježbe, primjerice 1858. u Podgori kada su muževi obećali da će održavati vječno svjetlo u crkvi pred slikama Srca Isusova i Marijina za iskorjenjenje psovke.⁵⁰ Basile je u Rimu 1865. osnovao "Udruženje u čast bezgrešne Djevice Marije i sv. Alojzija Gonzage protiv nečasnih razgovora i šala", koje je potvrđeno iste godine i pripojeno spomenutoj bratovštini patra Sacchettija. Svrha i obaveze bile su im iste, samo što su članovi Udruženja morali o vratu nositi medalju bezgrešnog začeca Marijina kao znak svojih obećanja i ispovjediti se na pet glavnih Marijinih blagdana i na blagdan sv. Alojzija.⁵¹ Od tada su ga uvodili i misionari, ali ne uvijek jer su ga mogli osnivati samo župni-

⁴³ Isto, 127-128.

⁴⁴ *Acta Sanctae Sedis, I, Romae 1872, 387-388, 435-438; F. BERINGER, Die Ablässe, II, 128.*

⁴⁵ *Diario I, 316, 374; Relazione 1864, 5; Relazione 1865, 4.*

⁴⁶ *Diario I, 15, 71, 81, 59.*

⁴⁷ *Acta Sanctae Sedis, I, Romae 1872, 323-325.*

⁴⁸ Primjerice u misijama u Jastrebarskom, Varaždinu i Rabu godine 1858. te u Samoboru i Kupčini 1859. Usp. *Diario I, 44, 51, 56, 120, 149.*

⁴⁹ Primjerice u misijama u Pazinu i Stonu 1889, u Galinjani (1890) i Mompadernu (1897) u Istri. *Diario IV, 402-403, 409, 421; LEPV (Lettere edificanti della Provincia Veneta), X, 104-105.*

⁵⁰ Usp. *Relazione 1857-1858, 483.*

⁵¹ *Acta Sanctae Sedis I, 321-327; F. BERINGER, Die Ablässe, II, Nr. 249.*

ci. Tako su nakon misija u Kotoru 1869. župnici obećali da će uvesti udruženje u čitavoj biskupiji.⁵²

Posljednjih desetljeća 19. stoljeća misionari više ne uvode posebnu bratovštinu protiv psovke već je spajaju s Bratovštinom Srca Isusova, pridružujući njenim pravilima i obavezu iskorjenjivanja psovke. Takav primjer se vidi u pravilima Bratovštine senjske biskupije⁵³ osnovane 1897. u Jelenju. U nekim mjestima župnici uvode i posebnu bratovštinu u čast Srca Isusova protiv psovke, npr. u Poreču 1876. za koju je objavljena i posebna brošura "Pia Confraternita del SS. Cuor di Gesù contro la bestemmia di Parenzo" (Parenzo 1877, 24 str.). Plodni misionar po hrvatskim krajevima u našem stoljeću Vinko Michieli osnovao je 1904. u Rogoznici kod Omiša prvu "Vojsku Srca Isusova proti psovki" koju su on i drugi misionari zatim uvodili u misijama. Michieli se inspirirao sličnom udrugom osnovanom 1853. u Bruxellesu pod zaštitom sv. Franje Ksaverskog. Pod istim naslovom objavio je 1904. isusovac Anton Puntigam brošuru s pravilima i molitvama, a 1914. izašlo je u Zagrebu prošireno drugo izdanje. Udruženje je zamišljeno kao staleška organizacija za muškarce upisane u Apostolat molitve. Kasnije su Michieli i drugi okupljali i djecu kao podmladak Vojske Srca Isusova. Udruženje su poduprli i preporučili hrvatski biskupi zajedničkim pismom, a 1920. je papa Benedikt XV. pokret protiv psovke pripojio Apostolatu molitve. Vojsku su i samostalno uvodili župnici te se brzo širila jer je 1907. bila osnovana samo u 27 župa, a 1917. u 140 župa.⁵⁴

Osim udruženja i raznih izdanja misionari su i na drugi način promicali ovu pobožnost. Još prije nego je 1875. godine papa Pio IX. posvetio ljudski rod Srcu Isusovu,⁵⁵ misionari su u Dalmaciji počeli posvećivati župe. Za vrijeme misija u Dubrovačkoj biskupiji 1872. posvetili su Srcu Isusovu nekoliko župa, a sljedeće godine devet župa u istoj biskupiji; na otoku Braču iste godine devet i 1874. osam župa, na otoku Krku dvije i u Splitskoj biskupiji jednu.⁵⁶ Posvetu su obavljali na kraju misija kada su svi recitali posvetu i svakoj

obitelji je podijeljena slika Srca Isusova.⁵⁷ Nakon 1875. nisu je više provodili zbog prije spomenute papinske opće posvete, koja je javno proslavljena u svim crkvama i po kojoj se narod smatrao već posvećenim. Miho Gattin ponovno od 1895. uvodi posvetu župa u svojim misijama, a prihvaćaju je i drugi misionari u Dalmaciji i sjevernoj Hrvatskoj do 1899. godine, kada je papa Leon XIII. posvetio svijet Srcu Isusovu.⁵⁸ Tada su svi biskupi posvetili svoje biskupije i zapovjedili župnicima da isto učine u svojim župama.⁵⁹ Tako su misionari dvaput pripremali narod i na taj oblik pobožnosti.

APOSTOLAT MOLITVE

Bratovština kao glavni oblik kojim se koriste misionari za širenje pobožnosti bila je prvo bačeno sjeme koje nije svugdje ostalo trajno i tek je krajem stoljeća obnovljeno, a oko 1870. godine i sami je misionari ujedinjuju s Apostolatom molitve i pod tim oblikom uvode pobožnost u misijama.

Pobožnost ili udruženje Apostolata molitve započeo je isusovac François Gautrelet 3. prosinca 1844., kada je u skolastikatu Vals kod Le Puya u Francuskoj objašnjavao isusovačkim studentima kako molitvama i žrtvama mogu pomoći svojim suredovnicima u apostolskom radu. Nastade tako mala

⁵² Usp. *Diario II*, 70.

⁵³ "Glasnik Srca Isusova" 7(1898), 139-142.

⁵⁴ S. DRAGIČEVIĆ, *Vojska Srca Isusova protiv psovke*, "Glasnik Srca Isusova", 36(1927), 138-140.

⁵⁵ Bila je to privatna posveta, proglašena na inicijativu patra Ramièrea, a slavila se 16. lipnja u čitavoj Crkvi. Usp. A. HAMON, *Histoire*, V, 77-86; L. VERHEYLEZOON - A. TESSAROLO, *La devozione*, 200-205.

⁵⁶ Još 1885. u Splitskoj biskupiji jedino je mjesto posvećeno Srcu Isusovu bilo Žrnovica. Usp. "List Biskupije splitsko-makarske", 6(1885) 7, 86.

⁵⁷ Usp. *Relazione 1872*, 2, 12; *Diario II*, 200-201; *Relazione 1873*, 2, 4, 6; *Relazione 1874*, 3; *Diario III*, 48, 60, 65.

⁵⁸ Papa je nagovijestio posvetu enciklikom "Annum Sacrum" 25 svibnja 1899, a 11. lipnja posvetio je ljudski rod Srcu Isusovu. Usp. *Leonis XIII P. M. Acta*, vol. XIX, Romae 1900, 71-80.

⁵⁹ Neki biskupi su to učinili prije, npr. hvarski biskup 1897. na poticaj P. Gattina. Usp. *LEPV*, IX, 238; "Glasnik Srca Isusova" 7(1898), 143.

organizacija pod nazivom "Apostolat molitve", koja se ubrzo proširila po okolnim krajevima. Potvrdio ju je biskup La Puya, a papa Pio IX. podijelio joj god. 1849. prve oprostite. No prvi organizator i pravi osnivač pokreta bio je isusovac Henrique Ramière, koji je u Toulouseu otvorio centar za širenje Apostolata, razvio ga i promicao svojim djelima i publikacijama.⁶⁰ Već je na samom početku Ramière čvrsto povezivao Apostolat s pobožnošću Srcu Isusovu, a Pio IX. sa službenom potvrdom 26. veljače 1861. ujedini ga je s Nadbratovštinom Srca Isusova u Rimu. Struktura i uređenje udruženja razvijali su se kroz razna izdanja njezinih statuta ili pravila. U prvom izdanju iz god. 1861. društvo je predstavljeno ujedinjeno s prije spomenutom Nadbratovštinom i jedinom obavezom postavlja se svagdašnja posveta Srcu Isusovu. U statutima iz god. 1879. Apostolat postaje pravo pobožno društvo ili bratovština, različita od one Srca Isusova; pridružene su joj i druge djelatnosti, primjerice takozvanih revnitelja i revniteljica, a zatim se kao pobožna vježba preporučuje "Živa krunica". Budući da su se u međuvremenu Apostolatu pridruživala i druga pobožna društva, odnos među njima postajao je sve nejasniji. Zato su se u trećem izdanju statuta godine 1896. ustanovila tri stupnja udruženja Apostolata: prvi je sadržavao svakodnevnu posvetu i pobožnost Srcu Isusovu, drugi "Živu krunicu", a treći pričest zadovoljštine (ili naknadnu svetu pričest), ističući da su pobožne vježbe prvih dvaju stupnjeva odvojene od sličnih u odgovarajućim bratovštinama (Srca Isusova i Svete krunice).⁶¹ Te početne nejasnoće i polagani razvoj prema konačnom strukturiranju bratovštine Apostolata uvjetovali su različite poteškoće u njenom širenju uopće i u našim krajevima.

U Hrvatskoj misionari Ayala i Giuriceo prvi put uvode Apostolat molitve pri kraju godine 1865. u posljednje dvije misije održane u Zagrebačkoj nadbiskupiji (u Vrbovcu i Križevcima), zatim u iduće dvije misije, u Italiji i u Starigradu kod Zadra.⁶² Sljedećih godina ga uspostavljaju u nekoliko župa u Slavoniji i Istri (do 1869/70.), a u Dalmaciji samo u onim župama gdje su

nailazili na veće zanimanje naroda, posebice u Splitskoj, Hvarskoj i Krčkoj biskupiji, i to zato što je u tim biskupijama pobožnost u nekim mjestima već bila uvedena. Od godine 1873. misionari u svim župama u kojima drže misije redovito uvode Apostolat molitve zajedno s Bratovštinom Srca Isusova, te još posebno Bratovštinu Prečistog Srca Marijina. Već u tim godinama Ayala uspostavlja kontakt s patrom Ramièreom, piše mu često, traži diplome i njegove publikacije, savjete i pojašnjenja o novom udruženju, šaljući mu također izvješća i popise novih članova.⁶³ Ramière je u svoj časopis "Messenger" god. 1874. uvrstio jedno opširno Ayalino izvješće o Apostolatu uvedenom u Dalmaciji, a i sljedećih godina često je u istom časopisu objavljivao razne vijesti i zahvalnice iz Dalmacije.⁶⁴

Odmah na početku uvođenja Apostolata misionari su pripremili brošure i upisnice za udrugu. Tako je Basile za svog boravka u Rimu 1865. objavio djelo "Kratka promišljanja i molitve o. Antuna Kanižlića Družbe Isusove, s Apoštolstvom molitve za katolička poslanstva po Slovincih na jugu" (Rim 1865, 138 str.). U njemu je sakupio izbor

⁶⁰ Temeljno djelo p. Ramièrea (1821-1884) o Apostolatu je: *L'apostolat de la prière. Sainte Ligue des Coeurs chrétiens*, Lyon 1860. Godine 1861. Ramière je pokrenuo poznati časopis "Le Messenger du Coeur de Jésus", kao glasilo Apostolata molitve, koje je ubrzo izlazilo na različitim jezicima u mnogim zemljama. U godini njegove smrti Apostolat je imao oko 34.000 centara, s više od 13 milijuna članova po čitavom svijetu. O Ramièreu vidi nekrolog što ga je napisao njegov nasljednik p. Emile Regnault u "Messenger" 36 (1884), 279-330; C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, VI, 1416-1432; a o p. Gautreletu *Isto*, III, 1280-1286.

⁶¹ Usp. L. KOCH, *Jesuiten-Lexikon*, 645; F. BERINGER, *Die Ablässe*, II, Nr. 231; *Manuel de l'Apostolat de la prière*. 25. ed., Toulouse 1915; kratki pregled nastanka i raznih statuta vidi također u: *Manuale teologico-pastorale dell'Apostolato della preghiera*, Roma 1957, 12-14, 207-211.

⁶² *Relazione 1865*, 6; *Diario I*, 381-382, 384.

⁶³ Kratke sadržaje Ayalinih pisama imamo od godine 1877. pa dalje, u: *Protocollo di Ayala*, 1877-1887.

⁶⁴ Usp. "Messenger du Coeur de Jésus", 26(1874), 114-117, i poslije passim.

razmišljanja i molitava iz poznatog Kanižličevog molitvenika "Bogoljubnost molitvena" (izd. Zadar 1800), kojemu je dodao još neke molitve i na kraju, od 124. str., dosta opširnu uputu pod naslovom "Što je molitveno apoštolstvo i kako to valja zastavljati". A u treće izdanje svog "Molitvenika za katolička poslanstva", objavljenog također 1865. u Rimu, Basile je uvrstio upisnicu u Apostolat s kratkim uputama i molitvama i posvetom: "Upis u Družbu ozvanu apoštolstvo molitve" (str. 115-118), te ju je još posebno tiskao kao separat u 3000 primjeraka. Ta se upisnica nalazila i u kasnijim izdanjima "Molitvenika". Ayala je pak god. 1870. u Dubrovniku dao tiskati 5000 primjeraka takvih upisnica.⁶⁵

Ipak je Ayala morao nadvladati različite teškoće i zapreke u uvođenju i organiziranju Apostolata molitve i pobožnosti Srcu Isusovu u hrvatskim krajevima, tako da je njegov neumorni trud urodio većim plodovima tek nakon njegove smrti. On je zahtijevao da u svakom mjestu u kojem se uvede Apostolat, dobiju diplome, upisnice i druge potrebne formulare i brošure, te da župnici očuvaju i razvijaju uvedeno udruženje. Međutim, mnogi župnici nakon završene misije nisu više tražili diplome, žalili su se da im nedostaje novca za toliko tiskanog materijala i da se ne stignu uz druge svoje obveze posvetiti učvršćivanju još jednog novog društva. Ni biskupi nisu pokazivali veće zanimanje, a nije bilo nikoga osim misionara, koji su ionako bili odveć zauzeti, da se posebno posveti organiziranju udruženja. Često je Ayala tih godina javljao Ramièreu i njegovim suradnicima o bijednom stanju i nezainteresiranosti klera i biskupa za Apostolat u Dalmaciji. Objektivne teškoće javljale su se i zbog nejasnoća i sumnji u samom udruženju. U godinama nakon 1861. za upis je bila dovoljna jedna diploma, jer je Apostolata bio ujedinjen s Bratovštinom Srca Isusova, a poslije drugog statuta god. 1879. moralo se ponovno upisivati odvojeno u dva udruženja i tražiti posebne diplome, što je uvelike kompliciralo kanonsku uspostavu. Rijetko je tko od svećenika bio sposoban objasniti upisanima nutarnju strukturu Apostolata, a mnogima nije bila

jasna veza s drugim društvima, Živom krunicom i Naknadnom pričešću, koja su pak imala neke svoje vlastite ovlasti. Čak i sâm Ayala često nije znao kako u pojedinim slučajevima postupati pa je tražio savjete od Ramièrea, npr. o oprostima i uvjetima za pojedine vježbe, o tome tko i kako ih treba uvoditi, tko je nadležan za uspostavljanje Žive krunice, jer je general dominikanaca bio vrhovni upravitelj bratovštine Svete krunice, i sl.⁶⁶

Da bi mogao bolje organizirati vodstvo i širenje djela, Ramière 1880. god. imenuje Ayalu glavnim upraviteljem Apostolata molitve za sve hrvatske krajeve.⁶⁷ Pošto su ga biskupi potvrdili, Ayala im je poslao okružno pismo moleći ih da imenuju biskupijske upravitelje i da pošalju pastoralna pisma o promicanju Apostolata. Ponovno je dao tiskati upisnice na hrvatskom za obadvije bratovštine i poslao ih na sve biskupske ordinarijate zajedno s diplomama, priručnicima i drugim uputama. Te je godine, među ostalim, naručio 32.000 upisnica za Apostolat i 12.000 škapulara Srca Isusova. Međutim, samo je splitski biskup Marko Kalodera imenovao biskupijskog upravitelja i poslao pastirsku poslanicu. Tada je Ayala ponovno god. 1882. poslao biskupima okružnicu, tako da je u prosincu iste godine mogao obavijestiti Ramièrea: "Svi su biskupi obećali uvesti Apostolat, koji se uspostavlja uglavnom za vrijeme misija."⁶⁸ Druga četiri dalmatinska biskupa imenovala su biskupijske upravitelje, a god. 1883. još i biskupi iz Šibenika i Senja. U to vrijeme misionari nisu imali kontakta s drugim biskupima, istarskim, zagrebačkim i đakovačkim, niti su u tim biskupijama mogli održavati misije, zbog razloga koji smo prije naveli. Ipak je u Zagrebu postojao biskupijski upravitelj, svećenik Mijo Filetić, duhovnik tamošnjih sestara milosrdnica,

⁶⁵ Usp. M. KORADE, *Misionar*, 129.

⁶⁶ Usp. *Protocollo*, 1879-1885.

⁶⁷ *Relazione 1880*, 7; *Relazione 1885-1887*, 17; "List biskupije splitsko-makarske", 1(1880), 7, 56; *Protocollo*, 1880.

⁶⁸ *Isto*, 13. prosinca 1882.

koji se brinuo za onih nekoliko Apostolata koji su bili uvedeni u nadbiskupiji.⁶⁹

U prvim godinama nisu ni dalmatinski upravitelji pokazivali preveliku revnost, ali nakon Ayalinog opetovanog poticanja, novih okružnica poslanih biskupima i brojnih pisama lokalnim upraviteljima, oko god. 1886. Apostolat je u tim krajevima bio solidno utemeljen. Često je bio propagiran u novinama, rastao je broj revnitelja i onih koji su obavljali pričest zadovoljštine; svi su dobivali diplome, upisnice, škapulare i priručnike na hrvatskom. Takav je priručnik na Ayalin poticaj priredio i objavio mjesni upravitelj u Zadru Josip Marčelić, kasnije dubrovački biskup (1894-1924), pod naslovom "Apostolstvo molitve. Sveti savez kršćanskih srdaca združenih sa Isusovim Srcem za slavodobiće Crkve i za spasenje duša" (Zadar 1886, 80 str.). Apostolat je do 1886. uveden u više od 200 dalmatinskih župa - samo u Splitskoj biskupiji u 60 župa, a po oko 40 u Zadarskoj i Dubrovačkoj itd.⁷⁰

Ayala je u Dalmaciji uveo i "Živu krunicu", a sastojala se u tome da u skupini od 15 osoba svatko moli jednu desetku krunice, zaslužujući tako oproste čitavog ružarija.⁷¹ Prvi ju je donio Ramière i predstavio kao djelo Apostolata molitve; bila je preporučena u statutima iz god. 1979, a u onima iz god. 1896. postavljena je za drugi stupanj Apostolata.⁷² Ayala je već god. 1880. osnovao nekoliko grupa u Splitu, a god. 1882. u raznim mjestima više od 30 skupina. Nakon dugih rasprava i objašnjenja o ovlastima te dobivši dozvolu od dominikanskog generala, misionar je god. 1884. na hrvatskom objavio 15 misterija krunice, otisnutih na jednom listu velikog formata, koje je proširio po čitavoj Dalmaciji.⁷³ Primjer promicanja Apostolata bila je skupina revniteljica koju je osnovao Ayala god. 1877. u Splitu. Sâm ju je vodio od 1883. godine držeći svaki mjesec sastanke s njihovim vijećem. Skupina se odlikovala promicanjem Apostolata molitve, katehetskom poukom u gradu i napose širenjem Žive krunice.⁷⁴

Giuseppe Lombardini, nasljednik Ayalin od 1887. u službi nacionalnog uprave-

lja, nastavio je njegovo djelo s ne manjim uspjehom. Najveći razvoj pobožnosti u hrvatskim krajevima bilježi se u posljednjih pet-šest godina 19. stoljeća. Tome je pridonijelo više činjenica. Važan su odjek u nas jamačno imali dokumenti i govori pape Leona XIII. o pobožnosti, osobito o Apos-

⁶⁹ Usp. *Protocollo*, 22. prosinca 1886; "Glasnik Srca Isusova" 7(1898), 253.

⁷⁰ "List Biskupije splitsko-makarske" 7(1886) 9, 82-83; *Protocollo*, 1881-1886. Prvi popis osnovanih Apostolata u Dalmaciji do godine 1878. poslao je Ayala 1881. godine Ramièreu, kad je dobio izvješća od biskupijskih upravitelja, a poslije ih je slao svake godine. U *Protocollu* i *Dnevnici*ma ima puno vijesti i podataka kako je Ayala nabavljao diplome i drugi materijal o Apostolatu i koliko ih je slao biskupijskim upraviteljima, koji su ga onda dijelili po svome području.

⁷¹ "Pobožno društvo Žive krunice" osnovano je 1826. godine prema zamisli Paoline Jaricot (1799-1862), a potvrdio ga je 1832. papa Grgur XVI. Pio IX. povjerio je 1877. godine vodstvo udruženja generalu dominikanaca. Usp. F. BERINGER, *Die Ablässe*, II, Nr. 238; P. VIAL, Jaricot, u: *Dictionnaire de spiritualité*, VIII (1972) 170-171.

⁷² Usp. H. RAMIERE, *Rosaire de l'Apostolat à l'usage des Associés de l'apostolat de la prière et du rosaire vivant*, Paris 1861. Ramière je predstavio Živu krunicu na velikom papiru sa slikama 15 otajstava krunice i kratkim izrekama te je distribuirao od 1870. godine pa dalje. Već od 1879. Živu krunicu se smatralo drugim stupnjem Apostolata, kako se vidi iz korespondencije Ayale i Ramièrea. Usp. *Protocollo*, 1881-1882.

⁷³ *Relazione* 1882, 10; *Protocollo*, 1880-18-6; "List Biskupije splitsko-makarske" 5 (1884) 1, 3; S. DRAGIČEVIĆ, *Spomenica pokojnika iz Družbe Isusove koji su djelovali u hrvatskim zemljama* (rkp. u Arhivu Hrv. prov. DI Zagreb), 2, I, 33-34. Iste godine (1884) uvrstio je dominikanski misionar Anđeo Miškov Živu krunicu u svoj priručnik za Bratovštinu Svete krunice. Usp. A. M. MIŠKOV, *Rukovodnik Braće i sestara Prisvetog ružarija B. Dvice Marije*, Split 1884, Dodatak I.

⁷⁴ Ayala je nekoliko puta godišnje slao u središte Apostolata u Toulouseu izvješća o aktivnosti i sastancima revniteljica. Usp. *Protocollo*, 1883-1886: *ARDIS - Diario delle zelatrici dell'Apostolato* (rukopis p. Ayale, ima 24 str.). Zamisao o revniteljima i revniteljicama kao jezgri aktivista Apostolata dolazi također od Ramièrea. Usp. njegovu brošuru *L'Apostolat de la prière dédié aux Zelateurs et aux Zelatrices*, 2. ed. Paris 1866. On je objavio i druge brošure o vježbama, pravilima i priručnicima za revnitelje. Usp. C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque*, VI, 1420-1430.

tolatu,⁷⁵ zatim jubileji Srca Isusova god. 1889. i Apostolata god. 1894. te novi statuti iz god. 1896. koji su pojašnjali nesigurnosti u strukturi te akcije.⁷⁶ U našim je krajevima djelatnost pučkih misionara još uvijek imala vrlo važnu ulogu u promicanju pobožnosti. Tih godina misionari u svim svojim pohodima nose veliku sliku Srca Isusova, koja je izložena na jednom oltaru za vrijeme misija, nosi se u svečanim procesijama, pred njom se obavljaju pobožnosti i molitve, te uvode bratovštine Srca Isusova i Apostolata. Predugo bi bilo nabrajati plodove misija, koje navode misionari u svojim dnevnicima i izvješćima i pripisuju Srcu Isusovu: obraćenja okorjelih grešnika, povratak primanju sakramenata, pomirenja, zaustavljene psovke i loši običaji itd.⁷⁷

Misionarska i promicateljska djelatnost Mihe Gattina, koji je od 1895. do 1906. boravio u Kraljevici i držao pučke misije po sjevernoj Hrvatskoj, Primorju i Istri, posebno je utjecala ne samo na biskupe i klerogo i na svjetovnjake da postanu revnitelji i promicatelji Apostolata molitve. Već god. 1895. Gattin je imenovan za upravitelja Apostolata u Hrvatskoj (Lombardini je ostao upravitelj za Dalmaciju) i s velikom brigom i spretnošću znao je promicati pobožnost. Za nekoliko mjeseci upisao je u Apostolat 1699 novih članova i ubrzo razdijelio 40.000 sličica Srca Isusova s molitvom na hrvatskom i 25.000 molitvenika, koje je prije dolaska u Hrvatsku dao tiskati u Italiji. Upisivali su se u Apostolat ljudi iz svih staleža i u sva tri stupnja te su marljivi revnitelji i revniteljice postajali učiteljice, pošтари, trgovci i ljudi iz mnogih drugih zanimanja.⁷⁸ Samo kao primjer spominjemo jednu učiteljicu iz Osijeka, koja je ljeta 1895. provela u Kraljevici na praznicima gdje je kod Gattina upoznala Apostolat. Vrativši se u Osijek od početka školske godine do 21. listopada upisala je u udruženje 143 učenice iz više djevojačke škole.⁷⁹ U tih su nekoliko godina, najviše zaslugom patra Gattina, svi hrvatski biskupi slali pastirske poslanice o promicanju pobožnosti i Apostolata, tako da je ona postala uistinu masovni pokret u čitavoj zemlji.

U svojim "misijama Srca Isusova", kako ih je sâm nazivao, Gattin je uvodio bratovštine, organizirao velike i svečane procesije sa slikom Srca Isusova, kojemu bi na kraju misija posvetio čitavu župu. Uvodio je proslave blagdana Srca Isusova, pobožnost prvih petaka ili nedjelja u mjesecu, promicao naknadne pričesti, a među ostalima uveo je u naše krajeve do danas popularnu "Zlatnu kronicu", djelo poznatoga pučkog misionara u Albaniji na prijelazu stoljeća Domenica Pasija (1847-1914), koju je na posebnim listićima s notama podijelio na desetke tisuća.⁸⁰ Dijelio je na misijama knjižice i molitvenike koje je sâm sastavio, nabavljao je za crkve i župe slike i kipove, te je posvetio nekoliko novih crkvi i kapela posvećenih Srcu Isusovu. Godine 1898. počeo je uvoditi "Djevojačko društvo za naknadnu pričest", koje se ubrzo proširilo u raznim biskupijama. God. 1904. postojalo je već 75 takvih društava s oko šest tisuća članica.⁸¹

⁷⁵ Prije svega apostolsko pismo "Benigno divinae Providentiae" od 28. lipnja 1889. prigodom 200. obljetnice pobožnosti Srcu Isusovu, zatim govori poslanicima (delegatima) Apostolata i slično. Usp. *Leonis XIII Pontificis Maximi Acta*, vol. IX (1889), Romae 1890, 121-125, i passim. XXIII. Generalna kongregacija Družbe Isusove naredila je 1883. godine da se u Redu čuva i promiče ta pobožnost. Usp. *Institutum Societatis Iesu*, II. Florentiae 1892, 511-512.

⁷⁶ Godine 1894. slavila se 50. obljetnica nastanka Apostolata. Statuti iz 1896. bili su objavljeni u prijevodu u "Glasniku Srca Isusova" 6(1897), 50-53.

⁷⁷ Usp. kao primjer izvješća iz misija u Zagrebačkoj nadbiskupiji: M. KORADE, *Dalmatinski misionari u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 19. stoljeću*, "Gazophylacium" 1(1994), 235-258.

⁷⁸ O Gattinovoj djelatnosti postoji mnoštvo izvješća u LEPV 1895-1907; zatim u našim časopisima "Katolički list", "Glasnik", "Vrhbosna" i dr. za te godine. Usp. S. DRAGIČEVIĆ, *Mihovil Gattin DI*, "Glasnik Srca Isusova" 34(1925), 261-262.

⁷⁹ "Glasnik" 5(1896), 21.

⁸⁰ Usp. LEPV, VI, 170-176; VII, 57; S. DRAGIČEVIĆ, *Zlatna krunica Srca Isusova*, "Mali vjesnik Hrvatske pokrajine D. I.", 12(1933), 46-47.

⁸¹ "Društvo naknadne pričesti" osnovao je Ramièreov prijatelj i subrat Vittorio Drévon godine 1854. u Paray-le-Monialu. Papa Leon XIII. dopustio je 1886. da se članovi Apostolata mogu služiti oprostima Društva, a po statutima iz 1896.

Gattin je napisao i prvi kompletni priručnik pobožnosti u Hrvatskoj pod naslovom "Put k Srcu Isusovu" (Verona 1895), koji je do 1901. godine doživio četiri izdanja (posljednje u Krku, 237 str.). To je molitvenik koji obuhvaća sve o Srcu Isusovu i Apostolatu molitve: pouke i razmišljanja, pobožne vježbe kao prve petke, lipanjsku pobožnost, škapular, bratovštine, devetnicu, molitve i pjesme. Iz tog je molitvenika Gattin posebno objavio brošure o pojedinim pobožnim vježbama: "Pobožnost k Presvetom Srcu Isusovu" (Zagreb 1897), "Kratka devetnica na čast Presvetog Srca Isusova, prevedena iz španjolskog" (Zagreb 1898)⁸² i "Prvi petak u mjesecu" (Zagreb 1899, 23 str.). Za udruženje koje je počeo osnivati u Hrvatskoj god. 1898. objavio je "Pravila Društva djevojaka za naknadnu svetu pričest uz dodatak molitava" (Krk 1900, 2. izd. 1907, 47 str.). Nakon nekoliko godina u jednu drugu brošuru sakupio je podatke o razvoju i rasprostranjenosti svih djevojačkih društava: "Djevojački sastanak Društava Presv. Srca Isusova u hrvatskim krajevima" (Krk 1904, 22 str.). Pokrenuo je i neku vrst časopisa ili almanaoha o pobožnosti Srcu Isusovu, no izašla su samo dva broja: "Cvijeće Srca Isusova", Skitili nekogi prijatelji Srca Isusova. Uređuje P. Miho Gattin D.I. (sv. I, Krk 1900; sv. II, Krk 1901, 85 str.). Časopis sadrži članke, razmišljanja i poučne primjere o pobožnosti, kao i izvješća o širenju pobožnosti u našim krajevima s lijepim fotografijama. Najveći dio časopisa ispunio je sâm Gattin. Zanimljivo je spomenuti i kratki priručnik pučkih misija, koji je najvjerojatnije pripremio također Gattin, a dijelili su ga isusovci kao spomen na svoje misije, pod naslovom "Uspomena Svetoga Poslanja" (Zagreb 1902, 24 str.), koji uglavnom donosi pobožnosti Srcu Isusovu, npr. krunicu, litanije, Zlatnu krunicu, posvetu, te obećanja Srca Isusova i pjesme, što pokazuje da su se tadašnje njihove misije odvijale posve u znaku te pobožnosti. Druga dva dalmatinska misionara također objavljuju djela o toj pobožnosti. Antun Bašić je prvi objavio razmatranja za pojedine dane u mjesecu lipnju s molitvama u dodatku:

"Mjesec lipanj posvećen Presvetom Srcu Isusovu" (Zagreb 1897, 248 str.), prijevod djela talijanskog isusovca Francesca Vanutellija. A Henrik Bontempo iz Rovinja priredio je opširni vodič u štovanje Srca Isusova za Talijane u Dalmaciji i Istri: "Guida al Sacro Cuore di Gesù con breve appendice" (Padova 1900, 238 str.).⁸³

NACIONALNA POBOŽNOST

Od konca 19. stoljeća osim misionara pobožnost Srcu Isusovu promiču gotovo svi hrvatski biskupi i mnogi župnici tako da ona postaje najmasovnija pobožnost ili pokret u hrvatskoj Crkvi. Kroz nekoliko primjera glavnih promotora i statističke podatke predočit ćemo razvoj i rasprostranjenost pobožnosti do prvih desetljeća 20. stoljeća.

Važnu ulogu u širenju pobožnosti, a ima je sve do naših dana, imao je časopis (mjesečnik) "Glasnik Srca Isusova", koji je pokrenuo vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler god. 1892, a uređivao ga je njegov svećenik Franjo Venhuda. Od trećeg godišta 1894. preuzeli su ga isusovci. Do 1900. urednik mu je Josip Celinščak,⁸⁴ te izlazi u Zagrebu. "Glasnik" redovito objavljuje poučne članke, pripovijesti, uslišanja i milosti Srca Isusova, različite dopise i vijesti o širenju pobožnosti iz čitave Hrvatske, molitvene nakane i sl. Prvih nekoliko urednika časopisa su "Glasnikom",

Društvo je postalo treći stupanj Apostolata. Usp. F. BERINGER, *Die Ablässe*, II, Nr. 218; E. AGOSTINI, *Il Cuore di Gesù*, Bologna 1950, 392. O Gattinovom Društvu vidi "Glasnik" 7(1900), 67-69, 88-89, 281-283; S. DRAGIČEVIĆ, *Kroz cvijetnjak Srca Isusova*, "Glasnik" 36(1927), 91-92.

⁸² Autor je devetnice španjolski isusovac Juan de Loyola (1686-1762), koji ju je najprije objavio u djelu *Thesoro escondido en el Sacratissimo Corazon de Jesus*, Valladolid 1734., a zatim godine 1743. još posebno. Usp. C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque*, V, 125-126. Gattin navodi da je devetnica Loyolino djelo, a uvrstio ju je i u djelce *Pravila Društva* (str. 17-29).

⁸³ Bašić drži misije u Hrvatskoj od 1899. do 1904, a Bontempo od 1886. do 1901., a zatim je misionar za hrvatske iseljenike u SAD-u. Umro je 1907. u San Franciscu. Usporedi nekrololog u LEPV, XVIII Venezia (1908), 231-233.

⁸⁴ O Josipu Celinščaku (1848-1929) vidi *HBL*, II.

drugim izdanjima i ostalom djelatnošću bili veliki promicatelji štovanja Srca Isusova. Pater Celinščak je ponovno objavio devetnicu sv. Alfonsa Liguorija (Zagreb 1894) i brošuru "Devet služba presv. Srca Isusova u zajednici sa devet zborova angjeoskih po napatku bl. Margarete Marije Alacoque" (2. izd. Sarajevo 1892, 4. izd. 1913, 119 str.). Priredio je prva izdanja molitvenika "Srce Isusova spasenje naše" (Zagreb 1902) i "Kruh nebeski" (Zagreb 1909), koji su u desecima izdanja do danas najraširenije molitvene knjige u hrvatskoj Crkvi. Treći urednik Kamilo Zabeo (1900-1911)⁸⁵ podigao je već kroz prve tri godine nakladu "Glasnika" od 9.000 do 27.000 primjeraka. Uveo je povjerenike časopisa i za njih objavio posebnu brošuru "Povjerenici i povjerenice Glasnika Presv. Srca Isusova" (Zagreb 1901, 4. izd. 1960, 64 str.). God. 1906. pokrenuo je "Kalendar Srca Isusova i Marijina" i uređivao ga desetak godina na za ono doba zavidnoj tehničkoj i sadržajnoj razini. Stjepan Babunović⁸⁶ je kao urednik (1912-1918) podigao "Glasnik" na 50.000 primjeraka, te među ostalim objavio "Veliko obećanje Presv. Srca Isusova ili velika devetnica spasa" (Zagreb 1917).

U Travniku je u posljednjem desetljeću 19. stoljeća nastalo značajno teoretsko djelo o štovanju Srca Isusova: "Das Herz Jesu. Eine Studie über die verschiedenen Bedeutungen der Wortes 'Herz' und über den Gegenstand der kirchlichen Herz-Jesu-Andacht" (Brixen 1909), koje je imalo velikog odjeka u Europi. Autor mu je slovenski isusovac Tomo Lempl (1836-1908), dugogodišnji profesor na travničkoj gimnaziji, koji je u jeku tadašnjih polemika želio pokazati što je zapravo predmet pobožnosti božanskom Srcu. U djelu on istražuje pojam "srce" kroz Sv. pismo, klasike, srednjovjekovne teologe i noviju literaturu te dolazi do zaključka da ono ne znači samo tjelesni organ već sav nutarnji, duševni i duhovni čovjekov život, pa je prema tome predmet pobožnosti "sav duševni život Spasiteljev... a napose njegov vječna ljubav prema ljudima i muka koju je iz te ljubavi podnio". Djelo je više puta propalo na cenzuri i tek je nakon autorove smrt objavljeno zaslugom

poznatog austrijskog moralista Hieronyma Noldina.⁸⁷

Vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler već je god. 1882. posvetio svoju nadbiskupiju Srcu Isusovu. Ta se posveta obnavljala u svim župama triput na godinu u određene dane. Srcu Isusovu bila je posvećena nadbiskupova privatna kapela, a i nova katedrala u Sarajevu, koju je posvetio god. 1889. Iste je godine okružnicom naredio da se u svim župama nadbiskupije obavljaju pobožnosti prvog petka ili prve nedjelje u mjesecu i slavi blagdan Srca Isusova. Nicale su i razvijale se Bratovština, Apostolat molitve i razne pobožnosti u samostanima, odgojnim zavodima i župama. Nadbiskup je osim toga promicao pobožnost i različitim izdanjima. Sa svojim kanonikom Andrijom Jagatićem preveo je i objavio glasovito djelo J. Croiseta "Pobožnost k Presvetom Srcu Isusa Krista našega Gospodina" (Zagreb 1882, 191 str.), te priredio brošuru "Ljubimo Gospodina našega Isusa Krista..." (Sarajevo 1887, 87 str.) i molitvenik "Ljubav k presvetom Srcu Isusovu, kako ju izkazuju zahvalni vjernici svakoga prvog petka u svakom mjesecu" (Einsiedeln-Valdschut 1892, 320 str.).⁸⁸

Do 1896. dalmatinski su misionari u Đakovačko-srijemskoj biskupiji u nekoliko župa osnovali Bratovštinu i Apostolat, koji su s vremenom zamrli. Biskup Josip J. Strossmayer dvjema okružnicama (3. V. 1892. i 15. XII. 1893.) preporučuje da se pobožnost s udrugama proširi u sve župe. Tih je godina i službeni list biskupije objavljivao pouke o Bratovštini i Apostolatu. Biskup je pak u pastoralnom pismu od 13. siječnja 1895. naredio svim župnim crkvama da se pretplate na "Glasnik" kojemu treba "utrži put u svaku kršćansku kuću". Na proslavi obnovljene Bratovštine u đakovačkom sjemeništu god. 1892. prvi put se pjevala poznata pjesma "U slavu svetog

⁸⁵ O Kamilu Zabeu (1865-1947) usp. "Vijesti iz Provincije", 2(1950), 5-8.

⁸⁶ O Babunoviću usp. *HBL*, I.

⁸⁷ Usp. J. BADALIĆ, *O. Tomo Lempl D.I.*, u: *Travnička spomenica*, 269-270.

⁸⁸ "Glasnik" 6 (1897), 229-234.

Srca”, koju je spjevao tamošnji svećenik Aleksandar Anet, a uglazbio Dragutin Tišler. Tamošnji promicatelji pobožnosti priredili su i brošuru: “Knjižica za članove Bratovštine Presv. Srca Isusova” (Đakovo 1894, 30 str., 6. izd. 1916).⁸⁹ Biskup Strossmayer posvetio je na blagdan sv. Petra i Pavla 1900. svoju biskupiju Srcu Isusovu, a njegov prigodni opširni govor tiskan je iduće godine.⁹⁰

Pobožnost koju su misionari sredinom 19. st. širili u Zagrebačkoj nadbiskupiji također se održavala samo u nekim župama. Tako npr. župnik iz Kloštar Ivanića izvješćuje god. 1898. da se u toj župi pobožnost obavljala u prvu nedjelju od 1858. godine, kada je bila osnovana i Bratovština. Njeni su članovi pomrli, no našao je slike i upisnice. Ponovno ju je osnovao 1897. i sada ima 129 članova. U Plešivici osnovao ju je isti župnik god. 1887. i kada je odlazio odande ostavio ju je s 500 članova. U Kupčini postoji Bratovština od 1859. godine kada su je uveli misionari.⁹¹ Na prijelazu stoljeća jedan od najrevnijih promicatelja pobožnosti u nadbiskupiji bio je čazmanski kanonik Stjepan Kos (1849-1907), koji je često obilazio župe, širio pobožnost i uvodio bratovštine Srca Isusova. Uveo je oko 35 bratovština, a za 53 druge pribavio diplome. Priredio je i priručnik s uputama i molitvama “Bratovština Presvetoga Srca” (Zagreb 1900, 55 str.).⁹² U promicanju pobožnosti među ostalima se isticao i Andrija Jagatić kao kanonik u Sarajevu, a od 1896. kao duhovnik milosrdnica u Zagrebu. Uz pomoć Gattina i Antona Puntigama organizirao je Jagatić god. 1900. posvetu hrvatske mladeži Srcu Isusovu, koja je bila proslavljena u čitavoj zemlji. Tom je prigodom Puntigam objavio dvije brošure: “Slavlje hrvatske omladine na osvit novoga stoljeća” (Zagreb 1900) i “Hrvatska omladina pod zastavom Srca Isusova” (Zagreb 1901).⁹³

Od konca 19. st. franjevci trećoreci širili su u Dalmaciji i Primorju sličnu bratovštinu pod imenom “Počasna straža Srca Isusova”, sa sjedištem u njihovom samostanu u Krku, a objavili su oko 1900. i priručnik za tu udругu. Nicole su kapelice i crkve pos-

većene Srcu Isusovu. Tako je na Gattinov poticaj prva župna crkva u Hrvatskoj posvećena Srcu Isusovu god. 1898. u Škriljevu, u Senjskoj biskupiji.⁹⁴ Godine 1907. postojale su u Hrvatskoj i Bosni 33 takve crkve i kapele. Prema jednoj statistici iz iste godine bila su u Hrvata 353 Apostolata molitve, 115 Bratovština Srca Isusova, 81 Društvo djevojaka za naknadnu sv. pričest i 25 Vojski Srca Isusova proti psovki i kletvi.⁹⁵ Godine 1920. bilo je 400 Apostolata, 166 bratovština, 173 Društva djevojaka i 144 Vojske Srca Isusova.⁹⁶

ZAKLJUČAK

Od prvog desetljeća u 20. stoljeću razvijao se u Crkvi u Hrvata Katolički pokret s nizom organizacija i inicijativa, kojima je cilj bio duhovna i intelektualna izobrazba mladeži, širenje prosvjete u pučanstvu, borba za socijalnu pravdu i pravednije društvo prožeto kršćanskim vrednotama. Jedna od važnijih duhovnih dimenzija, uz “Marijine kongregacije” u raznim organizacijama Pokreta, bila je pobožnost Srcu Isusovu s njenim udruženjima. Posebno je pobožnost bila razvijena u omladinskim društvima “Orlovi” i Katoličkoj akciji kroz pobožne vježbe, vanjske manifestacije (zastave, blagdani) i duhovnu izgradnju.⁹⁷ Najbolji

⁸⁹ “Glasnik” 4 (1895), 84-87, 106-111; 6 (1897) 62-63, 132-136.

⁹⁰ Riječ Božja izrečena pravovjernom puku u stolnoj crkvi đakovačkoj po Preuzv. g. Biskupu Josipu Jurju Strossmayeru na blagdan Prvaka Apostola Petra i Pavla, prigodom posvete ciele biskupie Bosansko-Sriemske Presv. Srcu Isusovu, Đakovo 1901, 4°, 41 str.

⁹¹ “Glasnik” 7 (1898), 252-255.

⁹² Usp. K. ZABEO, *Kanonik Stjepan Kos, gorljivi širitelj pobožnosti Presv. Srca Isusova*, “Kalendar Srca Isusova i Marijina” 12 (1917), 97-101.

⁹³ Austrijski isusovac A. Puntigam (1859-1926) djeluje u Travniku i Sarajevu od 1895. do 1918. godine, poznat je kao odgajatelj mladeži. Usp. A. INNERHOFER, *Drei Wiener Priester*, Wien 1934, 17-35; L. A. NICOLL, *Anton Puntigam S.I. Leben und Wirken eines Jesuiten in Bosnien*, Wien 1970, (neobjavljena dokt. disert.).

⁹⁴ “Glasnik” 7 (1898), 66-68.

⁹⁵ “Kalendar Srca Isusova i Marijina” 2(1907), 30-32.

⁹⁶ *Isto*, 14(1919), 39-41.

⁹⁷ Usp. J. BUTURAC, *Hrvatski katolički pokret*, “Marulić” 18(1985), 553-564.

primjer dubokog štovanja Srca Isusova davao je tajnik Orlovskog saveza i veliki promicatelj Katoličke akcije sluga Božji Ivan Merz.⁹⁸ Kada su pak sa Šestojanuarskom diktaturom god. 1929. ukinuta sva slobodna udruženja, poznati je apostol mladeži Bruno Foretić s drugim isusovcima poticao osnivanje nove omladinske organizacije "Križari" umjesto "Orlova" kao dio Apostolata molitve. Tako se u znaku te pobožnosti razvijala najmasovnija katolička organizacija toga vremena u nas.

Kroz opisano razdoblje pobožnost je Srcu Isusovu imala raznolik utjecaj na vjerski život naših ljudi: dublje proživljavanje kršćanstva kroz često primanje sakramenata, molitvu i duhovno štivo; iskorjenjivanje loših navika i posebno "nacionalnog poroka" - psovke i kletve; duhovna i moralna izgradnja mladeži, te posebno oživljavanje vjerskog života u seoskim sredinama.

⁹⁸ Usp. B. NAGY, *Put k suncu. Ivan Merz ti govori*, Zagreb 1993.